

- TELMON, Tullio (2007): *L'impatto della legge di tutela delle minoranze linguistiche storiche sulle istituzioni: le positività e le negatività*, CONSANI, Carlo / DESIDERI, Paola (eds.): *Minoranze linguistiche. Prospettive, strumenti, territori*. Roma: Carocci, p. 310-326.
- TOSO, Fiorenzo (2005): *Grammatica del tabarchino*. Recco: Le Mani, p. 43-60.
- TOSO, Fiorenzo (2006): «La legge 482 e gli scenari recenti della “politica linguistica”», *Italia, Rivista italiana di linguistica e dialettologia*, 6, p. 41-64.
- TOSO, Fiorenzo (2008a): «Alcuni episodi di applicazione delle norme di tutela delle minoranze linguistiche in Italia», *Ladinia*, 32, p. 43-100.
- TOSO, Fiorenzo (2008b): «Il brigasco e l'olivetese tra classificazione scientifica e manipolazioni politico-amministrative», *Intemelion. Cultura e territorio*, 14, p. 103-134.
- TOSO, Fiorenzo (2009): *L'occitanizzazione delle Alpi Liguri e il caso del brigasco: un episodio di glottofagia*, MALERBA, Albina (ed.): *Quem tu probe meministi. Studi e interventi in memoria di Gianrenzo P. Clivio. Atti dell'Incontro di studi (Torino, 15-16 febbraio 2008)*. Torino: Centro Studi Piemontesi, p. 177-247.
- TOSO, Fiorenzo (2011): «Attualità e destino delle eteroglossie in Sardegna», *Bollettino di studi sardi*, 4, 121-136.
- TOSO, Fiorenzo (2019): «Alloglossie e minoranze linguistiche in Italia. Problemi terminologici e forme della tutela», *Estudis Romànics*, 41, p. 401-422.

VENY, Joan (2025): *Mosaic lingüístic ponentí*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs / Diputació de Lleida, 346 p.

El títol del llibre que em dispo a ressenyar és un encert de principis a fi, ja des de la primera paraula del títol: *mosaic*. La definició que ens en dona el DCVB és: «Decoració d'una superfície feta per juxtaposició de peces petites de pedra, vidre, fusta, etc., de diversos colors i que formen dibuixos de figura o ornamentals». El doctor Joan Veny juxtaposa aquí, de manera ordenada i coherent amb el contingut, vint-i-un treballs publicats al llarg de seixanta-tres anys, des del 1961 al 2024. Si els mirem des de la distància escaient apareix a la nostra mirada la figura de la llengua catalana a les terres de Ponent. Vistos des d'una òptica distinta se'ns manifestarà endemés una altra figura: la d'un home fidel des del primer moment a la seva vocació de dialectòleg i romanista, científic, director de recerques, pedagog, amant de la llengua, digne continuador de l'obra de personalitats illenques com Marià Aguiló, Antoni Maria Alcover o Francesc de Borja Moll. No es tracta d'un llibre fonamental, de consulta obligada, com pot ser el *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*, però ofereix una panoràmica del que han estat els interessos i les dèries del millor dialectòleg català.

Els vint-i-un treballs queden agrupats en sis seccions. Ja des de la primera, «Tres anys prodigiosos a l'institut de Lleida», el lector capta una mirada d'amor per la terra, per la gent, per aquells estudiants que en bona part venien dels pobles. I es dona la circumstància que també jo vaig passar tres anys meravellosos, com a estudiant, en aquell mateix institut. Solament lamento que això va ser quan el professor Veny havia fet ja la seva migració cap a terres barcelonines. Però la sembla d'aquell professor de francès encara donava el seu fruit i n'era una mostra l'agermanament amb l'institut de la ciutat de Foix, amb l'intercanvi d'estudiants tan esperat cada any i gairebé somniat. I continuàvem gaudint de les excursions amb Jordi Sirera, de la paraula captivadora de Francisco Medina o dels aplaudiments entusiastes després de les frases inspirades d'aquell professor de filosofia, anomenat Ribelles.

El primer article de la primera secció, titulat «Les dues lingüístiques», conté en germen, com si fos un estudi programàtic, tots els conceptes que aniran apareixent al llarg del llibre. Va ser la lliçó inaugural del curs 1961-1962 de l'institut de Lleida i en ell es descabdellen de forma clara i didàctica els trets essencials de la lingüística històrica i evolutiva enfront de la lingüística sincrònica i prescriptiva. Ja aquí apareix el tarannà del dialectòleg que descriu el paisatge lingüístic en els moments previs a la fragmentació lingüística de la Romània. I per primera vegada en el llibre hi apareix la metàfora del mosaic: «Un mosaic de parles que, amb força afinitat i algunes diferències, formaven una llengua històrica que, llimada dels elements més discordants i enriquida amb aportacions cultes, esdevingué una llengua comuna o estàndard» (p. 21). Una descripció que podria ser aplicable també a la llengua catalana i que anticipa el que en els vint articles que segueixen sembla ser com una proposta per a la llengua a la qual tots estem cridats a contribuir.

La segona secció del llibre s'obre amb un treball magistral sobre una llei fonètica menor: la inserció d'una nasal adventícia en interior de mot. Si hi ha un espai on aquesta llei s'aplica amb claredat és a les terres on es pon el sol. I això ja des d'època medieval. Un document de Roda d'Isàvena, de l'any 1423, que estudio en el primer número (any 2025) de la revista de l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua, mostra que l'epèntesi de la nasal era possible davant d'una lateral palatal: *veinllas* 'velles', *stinller* 'esteller', *cremainllas* 'cremallls', *tanlliadors* 'talladors', *tovanllas* 'tovalles'. Un fet semblant és constatable actualment no gaire lluny de Roda, en el parlar d'Areny: *espanlla* 'espatlla', *venllar* 'vetllar', *banlle* 'batlle', i fins i tot amb doble nasal *ammenlla* 'ametlla'.

El treball següent ens apropa al *Regiment de preservació de pestilència* de Jacme d'Agramont, obra de 1348, que malgrat la distància temporal, mostra un llenguatge ben familiar als qui avui ens mantenim fidels als parlars ponentins. Mots nostrats, com *sangartilles*, *txanca-lloses* o *braçals*, tenen el que el doctor Veny anomena «un evident color dialectal lleidatà».

La secció tercera, dedicada a la dialectologia, posa el focus sobre set zones del paisatge dialectal català, a les quals accedim a través de les obres de sengles escriptors o d'estudiosos dels nostres parlars. El primer estudi ens obre els ulls a l'obra del poeta de Peramola Josep Espunyes. A mi m'invita a pensar que no fa gaire temps les relacions humanes i lingüístiques es feien de nord a sud, seguint les conques dels rius i les carreteres, però també transversalment per camins de mula que unien les conques mitjanes del Segre amb les de la Noguera Pallaresa, la Noguera Ribagorçana i el Cinca. Mots com *esterrebaldat*, *bria*, *brena*, *esboterar*, *saxons* o *padellàs* no són solament de Peramola. No sabia dir a partir de quins contactes familiars —Areny, Alguaire, Saidí, Lleida— han arribat al meu idiolecte, però puc assegurar que em semblen propers i em refermen en el sentiment de compartir una mateixa llengua dintre d'un mosaic ben acolorit.

El treball que ve després és el pròleg al llibre de Carles Castellà sobre el tortosí del Baix Ebre. Trobem aquí perfectament formulat un dels motius conductors que apareixen constantment en l'ideari de Joan Veny: l'estàndard oral acollidor de dialectalismes. Ho formula així: «entre un estàndard molt formal, alt, inclusiu, i el registre col·loquial es troba un estadi intermedi que és l'estàndard oral» (p. 121). Passem tot seguit a l'obra meritòria d'un altre Carles, mossèn Carles Riera, investigador del parlar de l'Alta Segarra. I també ara aprofita el doctor Veny per fer al·lusió al compromís de l'Institut d'Estudis Catalans, materialitzat en un *Estàndard oral de la llengua catalana* (2018-2022), «que convida a salvaguardar mots diatòpics tradicionals, denotatius, dotats de vitalitat, lliures d'interferència, propis d'àrees no centrals,

acceptant-los en el seu registre oral restringit, amb la porta oberta per incorporar-se al diccionari normatiu» (p. 125). Un altre pròleg, aquesta vegada al llibre de M. Pilar Perea sobre les estades de mossèn Alcover a les valls d'Àneu, dona ocasió a Joan Veny per posar en relleu les concomitàncies entre dues àrees laterals o perifèriques: la pirinenca occidental i l'oriental de les illes. I seguint a les altes valls, trobem el comentari al llibre *Paraula d'Andorra* (2021), de David Paloma, amb la revisió de la proposta d'incorporació de diatopismes andorrans al *DIEC*. Girant cap als límits occidentals de la llengua, trobem un capítol dedicat al llibre *El Ribagorçà a l'Alta Llitera*, de Ramon Sistac, amic i gran investigador, delegat a Lleida de l'Institut d'Estudis Catalans. En molt poques línies, el doctor Joan Veny ens ofereix una síntesi impecable del problema de la frontera entre el català i l'aragonès i situa el treball dintre del marc dels estudis de microfrontera. Tanca la secció el pròleg al llibre que Pere Navarro, actual president de la Societat d'Onomàstica, va publicar el 1992 sobre el parlar de la Fatarella.

A la quarta secció del llibre, «Llengua literària i llengua col·loquial», ens invita el doctor Veny a fer una immersió en l'univers lingüístic de dos grans escriptors de les terres de Lleida que han escrit en llengua catalana: el poeta Màrius Torres i el prosista Josep Vallverdú. Pel que fa a Màrius Torres, Joan Veny aprofita que ja està fixada l'edició de la seva obra poètica i també que es troba publicada la correspondència amb Mercè Figueras. Això li permet captar la seva actitud estètica envers de la llengua i alhora caracteritzar el seu «sermo nobilis» enfront del «sermo quotidianus», més obert aquest als dialectalismes i propi del discurs epistolar. És remarcable el contrast assenyalat amb el lèxic de Joan Santamaria, el prosista que ens sorprèn amb el seu torrent de paraules, que no mira prim a l'hora d'acceptar-ho tot, diatopismes, arcaïsmes, castellanismes i neologismes. Està molt ben trobada i escrita la comparació de Torres amb un respectuós pescador de canya i de Santamaria amb un immisericordiós pescador d'arrossegament.

Pel que fa al tema de la llengua de Josep Vallverdú, és evident que el doctor Veny hi té molt a dir, que no ho diu tot, que no li falten ganes i que solament la seva condició d'home mesurat li fa posar límits a aquest treball. Però en el llibre es torna a parlar del seu amic en els dos textos que tanquen el llibre: «Josep Vallverdú, membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans» i «Josep Vallverdú, mestre de la llengua». A mi hi ha detalls esmentats per Veny, com el de la formació medievalista de Vallverdú amb el Dr. Rubió i Balaguer, que em transporten a les meves pròpies lectures a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, al palau del Virrei. I aquell *onsa*, sobre el qual crida la atenció Veny, com a nom antic de la pantera i que apareix en el *Bestiari*, em recorda la «lonza leggiera e presta molto» del vers 32 del càntic proemial de la *Divina Comèdia* i la seva traducció per Andreu Febrer com «una lonça parda». Són ressonàncies que potser formin part del cabal que enriqueix el rebost de l'escriptor. L'objectiu del doctor Veny és mostrar una vegada més que és possible harmonitzar la llengua literària, fidel a allò que és comú, amb la llengua d'ús propera a l'oralitat i al territori, teixint «una teranyina de la llengua que uneix un concepte unitari de l'estàndard, aspergit d'impulsos de creativitat, a una abraçada al registre col·loquial» (p.196). I aquest objectiu creu que s'ha fet realitat en l'obra de Josep Vallverdú, la llengua del qual passa a caracteritzar en detall, mostrant els complementos a l'estàndard culte, mitjançant la introducció de derivats, compostos, estrangerismes, arcaïsmes, cultismes, neologismes, diatopismes o noves formes expressives.

La secció cinquena del llibre encara, breument però amb claredat, el tema «Estàndard i oralitat». Quin estàndard és convenient usar en mitjans de comunicació com la radio o la tele-

visió? La presència de “veus no estrictament centrals” pot mostrar, segons Veny, que les diferències no ataquen la unitat de la llengua, sinó que l’enriqueixen i l’acolorixen. Ve aquí a propòsit parlar de la locutora Maria Pau Huguet, a qui recordem del seu pas per l’Estudi General de Lleida: «Model de professional, espill de simpatia, finesa dialogant, ens obsequia amb la seva modalitat occidental —moderadament occidental— de vocalisme nítid i diferenciat» (p. 220).

En la secció sisena, «Àrees d’adstrat» s’hi inclou el pròleg al llibre de Javier Terrado sobre la llengua de Terol al segle xv i el pròleg al diccionari etimològic xistaví, del gran professor i amic Brian Mott. Els professors Joan Veny i Brian Mott han estat per a mi models de dialectòleg i exemples de treball ben fonamentat, metòdic, sòlid i atent a l’essencial. Personalment, no puc fer altra cosa que agrair el seu ajut.

En el llibre del doctor Veny hi ha lloc encara per a una secció dedicada a la toponímia. I això ve a propòsit de l’obra *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d’interpretació tipològica*, del professor de la Universitat de Lleida i eximi segarrenç Albert Turull i Rubinat. Assenyalava amb raó el doctor Veny que es tracta d’una obra ambiciosa pel seu abast (la Segarra, les Garrigues, la Noguera, el Pla d’Urgell, el Segrià, l’Urgell), per la novetat de les seves aportacions i interpretacions i també perquè Turull no accepta cegament les propostes dels mestres, sinó que les sotmet a la crítica. I aquí aprofitaré que en l’obra es recull el topònim *esquetja del Xurriu*, al qual al·ludeix Joan Veny, per mostrar que estic totalment d’acord amb aquesta actitud de revisió crítica, que em va portar a revisar les explicacions del català *esquetja*. En el trentè Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques vaig presentar una comunicació on es defensava que *esquetja* és mot arrelat en el vell fons del romànic primitiu, del qual surt també el toscà *scheggia*, i que, malgrat la paronímia, no s’ha de confondre amb *esclètxa*.

I tanquen el llibre dos reconeixements a Josep Vallverdú: un amb motiu de la seva presentació com a membre de l’Institut d’Estudis Catalans i l’altre arran de la concessió del Premi d’Honor de les Lletres Catalanes.

El llibre del doctor Joan Veny ensenya molt i ho fa amb afabilitat, amb una crítica sempre constructiva. El contingut és clarificador i la forma és clara i ordenada, sostinguda per un llenguatge que cerca el mot escaient i que arriba en ocasions a ser gairebé poètic: «Hem assistit a un festí de paraules, moltes d’elles a les portes del silenci» (p. 115); «La producció de Vallverdú és multicolor, com la rosassa immensa d’una catedral» (p. 196); «Mots de proximitat, aromàtics, que portem al cor, tenyits de sentiment» (p. 197).

En el seu comiat de l’Institut de Lleida va adreçar als seus estudiants, a cada un d’ells, unes paraules de pare:

Que el teu amor a l’estudi no s’esgoti i els bons llibres siguin els teus millors amics. Sigues constant en els teus treballs i iniciatives. Sigues fidel a l’amistat i no faltis a la paraula donada. No t’ensuperbeixis dels teus èxits ni usis un to de suficiència: cuida en el jardí de la teva ànima aqueixa violeta de la humilitat que et farà grat a ulls humans i divins. I que brilli en el teu cor una llumeta de gratitud cap a aquells que et van introduir en la bodega vinària del saber i es van afanyar per fer-te una persona de bé.

Aquests mots expressen un programa de vida que desitjava per als seus deixebles i que ell ha encarnat en una vida llarga i fructífera d’home de bé.

Javier TERRADO I PABLO